

ВЛАДИМИР ТРЕНДАФИЛОВ:
ПРЕВОДЪТ Е СКРИТОТО СЪРЦЕ НА ОРИГИНАЛА

С Владимир Трендафилов разговаря Емил Басат. Разговорът предстои да бъде публикуван в: „Преводът – лица и маски“, книга 3. София: Парадигма, 2019.

Той едва ли е нужно да бъде представян специално. Достатъчно е известен сред англицистите и сред литературоведите у нас – с острия си полемичен стил на писане, с ироничния си поглед към нашата и чуждата литература, с предизвикателните си изследвания на литературния процес и рецепцията на английската литература в България.

С Владо се познаваме от доста години, но напоследък пътищата ни се пресичат по-често по премиери на книги. Харесвам неординерната му мисъл, често пъти парадоксална, чувството му за ирония и самоирония, както и невероятната му прецизност във всичко, което върши. С грамадния си ръст внушава респект у слушателя. Той гледа на събеседника си с лека усмивка иззад очилата си, външно би изглеждало, че е надменен и високомерен, със самочувствие на притежател на някакво негово си знание за човека, но това е само привидно. Като го видите как, преди да започне да говори, вдига глава и брадичка нагоре, сякаш иска да се съсредоточи в една небесна точка, от която да изстреля своята истина за нещата, и само след миг, като го видите как детински невинно се усмихва, се изпълвате с доверие към него.

Автор е на книгите „Неизличимият образ в огледалото: актуалната българска рецепция на Англия, англичанина и английската мисъл през XIX и началото на XX век“ (1996), „През седмица в литературния аквариум“ (1999), „За рамките на литературата“ (2005), „Кризата, която обнадеждава. Картография на днешното литературно поле“ (2009), „Употребите на британския ментор: Рецепцията на Чарлс Дикенс в България“ (2015). За последната си засега книга Владимир Трендафилов получи награда от СПБ. Автор е и на две стихосбирки: „Четирите фокуса“ (1997) и „Смъртният танц на фокусника и други стихотворения“ (1999). Превеждал е също така поезия от английски: Силвия Плат, Тед Хюз, Уилям Бътлър Йейтс, Дъглас Дън и др. Съставител е заедно с Александър Шурбанов на тома, посветен на

английската литература, от поредицата „Преводна рецепция на европейската литература в България“ (2000).

Този разговор започнахме през октомври 2015 г., а довършихме малко по-късно – през декември същата година.

Е. Басат

– Разкажи ми за себе си, за рода ви, родители, баби, дядовци.

– Варненски род и по двете линии. Само баба ми по баща е от малкото рибарско градче Василико, днешното Царево. Дядо ми, който по-късно станал капитан на рибарска гемия, я взел оттам. Това е гръцката линия на рода ми, чисти гърци до един. Там има една ключова история около някакъв мой прадядо или прапрадядо, който събрал веднъж четиримата си синове и им рекъл: „Виждате какво става в България, хайде сега решавайте кой е грък, кой – българин“. И наистина, двама от синовете се преселват в Гърция, другите двама остават тук. Било е май около погромите 1906 г. В резултат се получил парадокс като баща ми: чист българин без капка българска кръв.

Баща ми до петата си година не е знаел български, типична картинка за гръцката махала на Варна в навечерието на Втората световна война. Мултиетнично място. Всеки вкъщи си говори на родния език, какъвто е, гръцки, арменски, български, а на улицата официалният „мъжки“ език е турският. Чак до началото на 50-те. После баща ми постепенно забравил гръцкия, та и аз не можах да го прихвана от него. Семейството много обедняло към края на 40-те. Дядо ми Григор, рибарят, вадил риба до едно време, после уловът намалял, той пък като капак на всичко заболял тежко и като разбрал, че няма да се възстанови повече, си вързал един камък на врата и се хвърлил в морето от вълнолома. Защо е смятал, че така ще облекчи семейството, не знам. Баща ми и по-малката му сестра увиснали на врата на баба ми, която междувременно работела като чистачка в кварталното кино. Беше неграмотна жена, до смъртта си през 80-те не се научи да чете и пише, знаеше само буквите на малкото си име – Ксанти, иначе, галено, „баба Сийка“ или „маминка“.

Още малко за баща ми. Него буквално комунистическата партия го отгледала. На петнадесетгодишна възраст, все заради бедността му, се наложило да напусне училище и се хванал на работа в Кораборемонтния завод. Сложили го в бригада, бил най-малкият и станал любимец на партийната ядка. Помогнали му да завърши гимназия, пратили го със

стипендия да следва машинно инженерство в София, междувременно се оженил за майка ми и в резултат съм се появил аз през 1955 г. Видял съм го за пръв път на тригодишна възраст, след като се върнал от следването. Не че помня събитието. После започна работа в Девненските заводи и направи партийна кариера в системата на производството – главен механик, началник цех, стигна до директор на завод. Средна номенклатура. Още е жив. По цял ден виси във Фейсбук, хвали Путин и громи американците и Бойко Борисов. Това му е животът. Беше ми „френд“ за кратко, но го изтрих, защото започна да раздава и литературни мнения. До 70-те години не беше прочел нито един роман през живота си и вярваше, че съветската литература е най-великата на света.

Другата ми родова линия е украинската. Покойната ми баба по майчина линия, моята „бабка“, е родена в Киев през 1902 г., но на тригодишна възраст заедно с цялото семейство се преселват в България – баща ѝ, като доверено лице на князете Голикови, бил пратен във Варненско да търси земи за закупуване. Вероятно е купил, щом са се заселили, но за подробностите историята мълчи. Знае се само, че във времето на войната 1914 – 1918 г. пралядо ми го ударил на пълна расипия, гуляи, жени, профукал парите и накрая, като венец на всичко, умрял, та баба ми се замомила гола като пушка. Омъжила се съвсем млада, не изкарала образование отвъд средното, но говореше еднакво добре руски и български и обичаше да чете дебели романи с „ъ“ на края. Един такъв си спомням на масата в хола – „Любовните похождения на кралица Драга“. Не ми е говорила за семейството си, пък и аз, уви, не съм я питал, та изтървах информацията – бях студент първа година, когато тя почина през 1977 г. С дядо ми, когото не помня, защото е починал преди да се родя, са имали доста бедни години. През войната се изселили в Провадия, където дядо ми държал кръчма и обикновено бил душа на компанията. В кръчмата се отбивали и партизани, и немци, и той се държал еднакво сърдечно с всички. Върнали се във Варна, дошъл девети септември и някой наклепал дядо ми заради немската част от клиентелата. Прибират го в Дирекцията на милицията и бой, бой, бой до скъсване. Добре че за него се застъпил съветският комендант на Варна, който бил живял известно време на квартира у тях, та го пуснали на свобода, но той умрял от побоя само месец след като излязъл. Няколко години по-късно баба ми се пенсионирила като готвачка в пионерски лагер. Беше страшно добра и

умна жена, истинска баба. Тя ме отгледа, нашите бяха по цял ден на работа в Девня.

Заради баща си, майка ми дълго време имала петно в биографията си и нямала право да кандидатства за висше образование. Изчистила го с брака си. С една дума, син съм на комунист и на тежко пострадала от комунистическия режим, поредният парадокс в задния план на съществуването ми. На младини са я смятали за една от видните красавици на Варна, руса, синеока и плувкиня, с републикански рекорд май на двеста метра бруст. Не записала да следва висше образование дори след падането на забраната. Тръгна заедно с баща ми по линията на кариерата му – където той шеф, там и тя долу в ниското на административната система, веднъж библиотекарка, друг път началник „Личен състав“. Всъщност беше по-интелигентна от него и с литературни наклонности. В къщи обаче нещата ги решаваше тя. Пълна опека над мен. Хванех ли книга в ръка, никой нямаше право да ме докосва за каквото и да било: „Шшт, Владко чете“. Тя ме научи да чета на четири години. Тя ми намери и първия, и втория учител по английски. Какво да кажа? Най-трагичното нещо, което съм чувал да ми споделя, беше някъде през 90-те: „Знаеш ли, аз вече не разбирам това, за което пишеш“. Почина през 2008 г. Старая се да пиша така, че и тя да би могла да го разбере.

Нямам село в рода си и това ми беше проблем като малък в училище. Всяко лято, като свърши учебната година, моите съученици си отиваха на село при баба или при дядо, само аз не можех, защото си нямах никакво. По едно време обаче, някъде в прогимназията, нашите започнаха да ме пращат през летните ваканции в село Николаевка, на тридесет километра от Варна, в къщата на баба Марийка и дядо Райчо. Много по-късно разбрах, че било родното място на Дънов. Не ми е ясно каква беше връзката ни със селото, роднинска ли, или друга, дали това не беше остатък от земите, закупени от пралядо ми. Знаем само, че там доживя дните си така наречената „бабушка“, майката на баба ми, която съм виждал веднъж, много малък. Тя почина на деветдесет и няколко, аз да съм бил на седем-осем. Бяха ме завели за пръв път в Николаевка, обядвахме на софра на сред двора и тя ми се скара, задето хвърлих на кокошките едно варено чревце от масата. Абсолютно ме потресе, дори тя го забеляза и посмекчи обвинението: „Няма, няма, то вече е минало“. Къщата на баба Марийка и дядо Райчо беше двуетажна, с таван и зимник, с обширен двор, обрасъл в дървета, покрит с трева, пресичаше го поточе, отгатак поточето бяха

кокошките, прасето и кравата в съответните си помещения, а след тях започваше царевичакът, в който се разхождах като в гора. Имаха много стаи, моята, в която спях, беше на втория етаж, а в съседната имаше две ракли със стари земеделски книги и литературни списания. Останали били от сина им, който загинал съвсем млад през Първата световна война. Беше ми бойно кръщение в литературата, навън тъмно, дърветата и поточето шушнат, наоколо дървенията проскърцва, а аз в леглото чета „Вестовой“ на Веселин от списание „Мисъл“. Десетилетия по-късно разбрах, че авторът е Тодор Влайков, а „Веселин“ е псевдонимът му, тогава само се чудех къде в думата пада ударението, на „и“ ли, ако е малкото име, или на второто „е“, ако е фамилията.

– *За кои от учителите си спомняш?*

– За Мак Станчев най-напред. Следващата голяма личност в живота ми. Преподаваше в английската езикова гимназия, но при него започнах като частен ученик, а после се прехвърлих в езиковата. От частните уроци научих повече. Станчев беше екстатичен ентузиаст, нашите му плащаха за един час, той ме държеше четири. Прибирал съм се в полунощ къщи, ходех им извънредно на гости. Даваше ми разни текстове да превеждам, четеше ми стихотворения и откъси от романи. Той ме запали за английската литература, че и за българската. Покрай него обикнах Едгар По, Стайнбек, английските декаденти, Лилиев. По-късно, като започнах първата си работа след следването, в издателство „Народна култура“, исках да му помогна да се изяви в по-голям мащаб от преподаването, навивах го да преведе някоя ярка класика, да ме използва за „връзка“. Не отказа, но и не избра нищо. Почина преди десетина години.

Другият е Александър Шурбанов. Бях трети курс студент, когато се престраших да му предложа една тетрадка мои преводи на английска поезия. След седмица ми я върна с думите, че преводите му допадали. А беше ги нашарил с червено. Беше скъп на одобрителни думи. Най-голямата похвала, която съм чувал от устата му за някое стихотворение, преведено от мен, беше „нямам забележки“, но пък чуех ли това, изпитвах всеки път огромно щастие. По-късно той ме препоръча в „Народна култура“, за които преведох Силвия Плат и Уилям Бътлър Йейтс, а двамата с Шурбанов направихме съвместно томче с избрани стихове на Тед Хюз. Имаме и други съвместни дела: двамата сме съредактори на академичен сборник за рецепцията на английската литература в България, аз съм редактирал неговата „избрана поезия“, която излезе през 1998 г. – „Звън на

време“. Когато през 2001 г. напуснах Софийския университет за дванайсетина години, пътищата ни се поразделиха, аз се захванах с неща доста встрани от неговите, той междуременно се пенсионира; изобщо, завъртяхме се в различни орбити. Много, много дължа на този човек – и за принципното доверие, и за пряката помощ в редица важни за мен моменти.

– *Значи той те е свързал с „Народна култура“?*

– Това го разбрах от самата Вера Ганчева, директорката на издателството. Обади ми се по телефона и ме покани да дойда на разговор. Веднага ме разхвали задочно. Каза ми, че трябвало да направя пробен превод към издателството, такъв бил редът, но нямала съмнение, че ще е хубав, защото ме бил препоръчал Шурбанов, на който тя имала пълно доверие, а и той много рядко препоръчвал някого – всъщност бил съм първият. Е, дадох пробен превод, след което от издателството ми предложиха да редактирам на хонорар преводно томче със стихове на трима канадски поети. Приех, разбира се. Преводачката не помня как се казваше, но преводът беше калпав, хем прозаизиран, хем пълен с грешки и неточности, и аз го нашарих открай докрай. После, на срещата с преводачката, си спомням, че бях респектиран от нейния някак отракано сведущ вид и ѝ обяснявах много внимателно поправките си, за да не би да я засегна. Но тя – не знам как да го изразя – блокира и не ми прие нито поправките, нито обясненията. На кажи-речи всичко отвърщаше с „е, то може и така да се разбира, и иначе“. Сигурно го прие на чест, кой знае колко смотан съм ѝ се виждал. И бях. Тогава написах отрицателна „вътрешна“ рецензия за превода, което означаваше, че спирам книгата.

Занесох рецензията в издателството, убеден, че повече няма да ме потърсят за каквото и да било. Беше самото начало на 1981 г. Две седмици по-късно Вера Ганчева ми се обади по телефона с предложение да постъпя редактор в „Народна култура“. Отвърнах ѝ, че нямам софийско жителство, но тя ми каза, че щяла да уреди въпроса чрез някакъв свой познат в „Работна сила“. Вера е от големите фигури в живота ми. И досега. Две години работих в „Народна култура“, девет месеца от тях бях единственият редактор с английски в отдел „Западни езици“. При норматив 150 страници месечно аз правех по 350-400 – бях се оженил за тази работа. На третата година Вера ми каза, че повече не можела да ми съдейства за жителството. Тогава се явих на конкурс в Университета и в края на 1983 г. бях вече асистент в катедра „Английска филология“. Така стана.

– Спомняш ли си как започна да превеждаш, кой е първият ти отпечатан превод?

– Да, разбира се, помня, започнах да превеждам в пети клас при „другаря“ Матеев, първия ми частен учител по английски. Бях взел седем-осем урока при него и окуражен, че знам стотина думи, отивам в руската книжарница и си вземам една детска адаптация, не помня автора – “Found: One Orange-Brown Horse”. На първа страница имаше само пет-шест реда, с голяма картинка отгоре. Вземам краткия английско-български речник и довеждам редовете до някакъв смисъл за около половин час, но втората ме срина. Пълно фиаско. В десети-единадесети клас на езиковата гимназия обаче вече си превеждах стихотворения за лична консумация и бях събрал една тетрадка голям формат с такива опуси. В казармата тетрадките станаха две, но ми изчезнаха при уволнението. На повечето така им се и падаше. Имах идеални условия в казармата за такива занимания, бях радиотелеграфист на границата в Малко Търново и давахме дежурства по осем часа, в които с малки изключения няха какво друго да правя, освен да чета и превеждам. В радиопоста, под плота, си бях домъкнал от къщи към шейсетина книги на английски. В някакъв момент книгите започнаха странно да изчезват една по една, но след около месец се връщаха на местата си. Никой нищо не ми каза, дори най-малък намек нямаше за каквото и да било. Тъй или иначе, уволних се, отидох в София да следвам, пет години по-късно посетих пак поделението си, вечерта се запихме в кръчмата с бившия ми ротен и по едно време се сетих да му разкажа случката. Той ми каза: „А, някой беше пуснал слух, че си имал книга на Солженицин, та ги пращаме на един офицер от граничния пост, който знаел английски“. „И какъв беше отговорът?“ – питам го аз. „Ами, не били на Солженицин.“ „Че да ме бяхте питали мен – викам му, – да си спестите транспорта.“ Толкова за работата на военното контраразузнаване по онова време.

Иначе първият ми отпечатан превод излезе през 1979 г. в сп. „Пламяк“. Публикуваха ми три стихотворения на Ейдриън Мичъл. След това от Щатите дойде една „приятелка на България“ – поетесата Синтия Макдоналд, и преведох от нея още няколко стихотворения, които излязоха пак в „Пламяк“. Някъде по това време веднъж ми се обаждат от Съюза на писателите и ми казват, че искат да ми възложат, като на англицист, да напиша статия за българското томче с есета на Томас Стърнз Елиът, които

тъкмо бяха излезли в издателство „Георги Бакалов“ – Варна. Томчето бе съставено и предговорено от Светлозар Игов.

– *Опа!*

– Това „Опа!“ не си го казах тогава, защото нищо не знаех. Елиът беше сред любимите ми поети, бях чел и основните му есета на английски. Обявиха ми, че статията, която напиша, ще излезе в „Литературен фронт“. Казвам си: „Гледай какви големи работи стават, славата идва“. Може би съм едно от големите конюнктурни разочарования на онази конюнктура. Както и да е. Отивам аз в редакцията на „Литературен фронт“, взимам българския Елиът, но с него ми дават и сръбското издание на същия, излязло малко преди това. Както впоследствие разбрах, те са ме нагласяли накъде да вървя. Просто Левчев е искал чрез моята статия да „удари“ Светлозар Игов.

И какво става? Сравних двете книги, разбира се, и видях, че нашето издание е съкратено повторение на подбора в сръбското. Прочетох и предговора на Игов и видях, че е било нужно да го пипне и някой англицист. Написах статия като за „Литературна мисъл“ – разглобих книгата отвсякъде, анализирах и предговора, и подбора, и тук-там превода. Фокусът ми във всеки случай не бе върху работата на Игов, а върху това какъв всъщност е Елиът. Статията стана седемнадесет страници. Ясно беше, че не могат да я публикуват цялата, но ги помолих, ако ще съкращават, да е от полемичната част, а не от концептуалната. Излиза броят с текста ми в началото на 1981 г. и виждам, че са орязали всичко освен полемиката срещу Светлозар Игов. Не че Игов не заслужаваше критиките ми, но все пак бях написал статия, а не рецензия. И освен това в собственото си съзнание аз полемизирах, а не нанасях подмолни удари по вътрешните канали на институциите. Като подразбрах каква е била ситуацията, някак се демотивирах и повече не пратих нито една своя статия в литературния печат, чак до 1990 г.

– *За кого от редакторите си спомняш и какво мислиш за редактирането?*

– Имах двама редактори за Йейтс, и двамата ги помня с добро. Румен Митков редактира прозата и ми откри важни грешки, от които, ако ги беше пропуснал, щеше да ме е срам. При поезията пък Владо Левчев ми помогна много с ненамесата си. При редакторите това понякога е по-трудно, да се възпират от излишни поправки. Обхваща ги невроза, че колкото повече

коригират, толкова по-добре са си свършили работата. А като се взреш какво точно са свършили, сменяли са синоними. Владо не е такъв човек.

Но лично аз не съм имал никога редактор сатрап. Харесвали са това, което правя. Леко са ми се слагали нещата. Винаги съм превеждал по свой избор. Всъщност до 1989 г. почти само превеждах. И редактирах, но от тази работа удовлетворението е минимално, така че не искам да говоря за тази част от дейностите ми. Писал съм малко – три-четири предговора и послеслова към преводни книги, две-три рецензии... Май това е.

– *Нямаше самочувствие на автор?*

– Не точно това, а че ако напиша даден текст, както аз искам, и кажа това, което мисля по въпроса, просто ще ми съкратят важните пасажии. След статията за Елиът се почувствах употребен. И престанах да пиша подобни неща. Не съм имал пряка конфронтация с никого, но ми съкращаваха нещата, оттук по малко, оттам по малко, и аз изгубих мотивация да пиша друго освен предговори и послеслови. Нямах чувството, че мнението ми има някакво значение. Полемичната литература се състоеше от някакви позиционни битки между писателски групи, а на конкретния смисъл на текста никой не обръщаше внимание. Коментарите бяха от този тип: „Ето с това еди-кой си удря еди-кой си, а тук еди-кой си хвали еди-кой си, защото са от групата на еди-кой си. Като погледнеш кой как удря и кой как хвали, се хващаш за главата – само епитетни бабайтльци или претенциозни витийства. Аргументи никакви. Текстовете нямаха смисъл, а оперативни цели.

Но след 1989 г. усетих, че мненията добиват значение и се разписах. Оттогава не се смятам само за преводач. Увлякох се в други неща – критика, теория, някои от тях пак свързани с превода. Две от книгите ми например третират проблеми на литературната рецепция, в която по дефиниция историята и критиката на превода заемат централно място: „Неизличимият образ в огледалото“ и „Употребите на британския ментор“. Тази последната е за рецепцията на Чарлс Дикенс в България. Не че преди беше забранено да се занимаваш с такива неща – съвсем безобидни политически. Просто нарасна смисълът да се занимаваш, включително и с такива неща.

– *Какво изпитваше, докато превеждаше?*

– Най-чистото удоволствие, което съм изпитвал в живота си. Райско блаженство. Говоря за поезията, разбира се. Преводът на проза е като писането на проза – иска се и чисто физическо усърдие, отвъд

удоволствието, за да стигнеш до края. При поезията решаваеш ребус с музикално подусловие ей така, между другото. Можеш и в почивката между две съвсем различни занимания. Ако плащаха на час, не бих се занимавал с друго (*смях*). Умственото комбиниране ужасно увлича: това не става, това също, това също, изведнъж ти хрумне лека реорганизация на думите в рамките на смисъла и пасажът, хоп, блясва пред очите ти – ааа!

Стихотворението „Отплаване към Византион“ на Йейтс съм го превеждал един месец, без да усетя как е минало това време. То е адски сложно за превод, думите са почти незаменими, можеш да го правиш с близки аналози и полека-лека излиза. Беше огромно щастие за мен, няма да го забравя. Но като се отвориха възможностите за свободен авторски изказ след промените, тогава въпросът за злачното щастие в райската градина престана да бъде актуален (*смях*).

– *И ти се почувства като изгонен от рая?*

– Напротив, напротив – като новопроходил в друга сфера (*смях*). Всъщност аз не съм излизал от сферата на превода. И тази последна моя книга за Дикенс е исторически анализ на преводи. Обичам преводите, но не се идентифицирам непременно и само с емблемата „преводач“. При мен това беше някакъв манталитетен отскок след промените – ако искам да кажа нещо, защо трябва да го казвам чрез някой друг?

– *Не ти стигаше преводът?*

– Ценно ми беше и все още ми е ценно, но не ми стигаше.

– *Като разглеждаме историята на превода на английската литература, с която си се занимавал (това важи и за другите литератури), възниква въпросът защо родното търси в другото доказателства за неща, които няма в собствената си литературна практика?*

– Да, имам теза, че в определен смисъл Възраждането ни още не е завършило. Един от водещите възрожденски импулси например е ускореното ни приобщение към европейската култура като компенсация за изоставането ни по време на петвековното робство. С тази цел на ум първостроителите на родната култура, писатели, поети, интелектуалци, усилено заимстват „отвън“ всевъзможни теми, идеи и стилове. Подражават, имитират, дори плагиатстват. Има сума ти известни случаи. Добре, оттогава изминаха над 130 години и в момента пак виждаме горе-долу същото, все тези модели на мислене и действие. Заимства се какво ли не. Успехът „навън“ е доказателство за литературно качество. Все

възрожденски нагласи. И мисля, че има съвсем конкретни причини края на Възраждането ни да се отлага толкова дълго. Стига ни да проследим влиянието на Русия върху интеграцията ни в Европа или върху самочувствието ни на независима, пълноправна нация, за да си изясним някои важни фактори около възрожденския ни рецидив.

– *Всичко това е свързано с другата ти теза, че за съжаление, българската литература все още остава провинциална.*

– Медиите ни постоянно произвеждат клишета като „този е родният Хемингуей“, „онзи е българският Достоевски“. Мерим се с най-голямото, но сме винаги в подножието му. А и конкретните практики не опровергават медиите. Един писател пише като Булгаков, друг – като Пелевин, трети – като Пол Остър. Все още следваме един „зависим“ модел на възприемане на чуждото – идеализираме, подражаваме, идентифицираме се. Угнетена нагласа. Използваме „другия“ за огледало, но не за да видим и коригираме някое от несъвършенствата си, а за да си докажем на себе си, че съществуваме. Сякаш, ако дори само за миг излезем извън обсега на огледалото, ще изчезнем и просто няма да ни има.

Но то не е само от комплекси. Има и хитруване, опит да се маскираш в благонадежден вид за „навън“. Днес в Европа са отворени много коридори за промоциране на малките национални литератури като нашата и това допълнително корумпира съзнанията на писателите ни, задръства ги с кариерни амбиции, кара ги да гледат с пренебрежение, подобно на хотелиерите по Черноморието, на потенциалния роден клиент на продукцията им. Често пъти пишат за една абстрактна чужда публика, на която обясняват азбучно родни географски или исторически реалии, които всеки българин знае от малък. Чак неудобно да ти стане, че си отворил книгата, която видимо е предназначена за някой друг. Все едно четеш чужда кореспонденция. Но дори това не е най-важното. Най-важното е въпросът за тебе самия, какво си ти в крайна сметка. Някой ден ще се събудиш, ще отидеш пред огледалото и няма да видиш никого.

– *Възможно ли е това манталитетно мислене да се изживее и има ли шанс да се преодолее?*

– Да, в новия глобален свят имаме реален шанс за това. Даже мисля, че е неизбежно. Днешните комуникации намаляват до минимум дистанциите между хората, а с падането на дистанциите падат и идолите, и комплексите, и вътрешните самоограничения.

– *Впечатляващо е, че през всичките ти книги минават едни други, различни погледи върху литературата, литературната история, литературознанието, които оспорват онова, което битува в момента в тях. Нашият „пубертет“ като че ли все още продължава?*

– По някакъв начин той продължава. Този комплекс на малката нация, не просто че е малка, а че нещо не ѝ достига в образованието, в културата, в манталитета. Поради което тя постоянно трябва да се учи. Което означава, че България е парадоксално лош ученик, тя е един оставач в училището на световната литература. Нормално е ученикът да се опита в някакъв момент поне да се изравни с учителите, нали?

– *Ако през Възраждането е било оправдано да следваш чужди образци, при липса на собствена традиция, как си обясняваш това непрестанно папагалско следване на модите в областта на теорията у нас? Оформиха се цели групи от „последователи“ на Дерида, Рикъор, Лакан, Яус и кого ли не. Обявен от тях за поредния „гуру“, пред чийто олтар те се кланят и молят. Без това да носи печата на истинска усвоеност? „Пост-“, „постпостмодернисти“, закъснели с 30-40-50 години...*

– Аз мисля, че това почна да отминава. В момента постмодернизмът вече не е авангард, а класика, част от културното наследство, преподава се по катедри, има кръгове, които го изповядват. Но я няма тази тоталност в самосглобяването на литературния и културния елит, както беше през 90-те години. Когато просто да си друг, означаваше да си остарял, да си на практика самозаличен, да не си в час. Нещата текат, довчерашият авангард е днешната класика – само представителен фонд, но не чак дисциплинираща доктрина.

– *А в английската литература какво се случва днес?*

– Днес точно не знам, но през март миналата година (2014) почина последният голям английски белетрист – Тери Пратчет. Последният им голям поет, Тед Хюз, почина още през 1998 г. Жанровата им литература – криминалната, шпионажа, хоръра, фентъзито – цъфти, но тази, която наричаме „сериозна“, е тръгнала в две противоположни посоки. Част от нея се херметизира във висока литературност, а друга част се инфантилизира, явно за да не губи досег със средния читател, чиято литературна култура като цяло изтънява. Зачестили са повествованията в сегашно време, сякаш не четеш история, а гледаш серия от снимки, емоциите излизат по на показ и стават плитки, но бурни, нараства броят на

мотивационните обяснения вътре в текста, както и на преките психологически характеристики. Изобщо, подтекстът напире да се превърща в текст от страх да не би читателят да не разбере нещо на мига и да захвърли книгата. В това развитие има пръст и киноиндустрията. Гледат на книгите си не като на четива, а по-скоро като на бъдещи сценарии. Не всички, но доста.

– *Какво е нивото на превода от английски преди и сега у нас – преводи и преводачи? Може ли да се говори за школа или школи в превода на англоезична литература? Имаш ли своя дефиниция за превода?*

– В момента преводът е в разцвет, способните и компетентни преводачи са цяла вълна. Говоря, разбира се, за прозата. Ако изключим от списъка им отдавна утвърдени имена като Иглика Василева и Любомир Николов, остават Калоян Игнатовски, Надежда Розова, Светлозара Лесева, Димана Илиева, Владимир Молев, Милена Попова, Надя Радулова, Невена Дишлиева-Кръстева, Петя Петкова, Светлана Комогорова-Комата и редица други. Такова изобилие от качествени професионалисти в бранша никога не е имало, ни през социализма, ни преди това.

Тук има даже исторически парадокс. Знаем от епохата на социализма серия от култови имена на преводачи, хора като Димитри Иванов, Кръстан Дянков, Цветан Стоянов, Асен Христофоров, Жени Божилова. Но ако се взрем по-подробно в постиженията им – на повечето от тях, не съм уверен дали биха издържали докрай на днешните критерии за прецизност в смисъла и стила. В ония преддигитални времена речници и справочници се намираха трудно, а някои липсваха – да не говорим, че в страната почти не се внасяше литература на английски език, а общуването с англоговорещи чужденци беше рядко и рисковано удоволствие, свързано с опасности от политически характер. Откриването или изобретяването на българска съответка за някой специфичен английски термин или пък жаргонна фраза бе понякога резултат от дълго проучване къде ли не, по какви ли не хитроумни начини. Ако надзърнем в някой преводен роман от ония времена, в който изобилства, да речем, юридическата или икономическата лексика, ще видим колко по-неспесиализиран и литературно загладен е езикът в съответните пасажи. Сега не може да се превежда така. Справочници има много, особено онлайн, критериите за прецизност са значително по-високи, незнанието на дума или израз не се опрощава заради никакви обективни обстоятелства.

„Онзи“ период даваше обаче друго предимство. Имаше забранени идеи и теми и затова литературата беше важна, особено тази, която можеше да осигури поне бегъл поглед към забраненото. Преводната литература от английски беше сред основните доставчици на такива удоволствия, а преводачите се ползваха с висок статус, на тях се гледаше като на просветители или жреци, носители на рядко знание и умение. Допълнително предимство им беше и контрастът между тях и писателите, които пък бяха повечето прости, недоучени хора. Днес е точно обратното. Преводачи има кой от кой по-подготвени, но поради това, че владенето на чужди езици е обичайна норма на територията, а и поради липсата на цензура, около тях не се образува митологичен ореол и максималното, което могат да постигнат, е реномето на отлични професионалисти. Което не е малко само по себе си, но е нищо в сравнение с „тогава“.

Дали има преводачески „школи“? Школи точно няма, но пък има поколения, всяко от тях със свой собствен регистър от предимства и ограничения. От края на 40-те до началото на 60-те години на миналия век водещо е поколението преводачи, които формират културата и уменията си преди социализма – Нели Доспевска, Невена Розева, Асен Христофоров. В края на 50-те се заражда първото социалистическо поколение, което доминира някъде до началото на 80-те – Цветан Стоянов, Димитри Иванов, Тодор Вълчев, Кръстан Дянков, Христо Кънев, Юлиана Касабова, Виолета Тицин, Надя Сотирова, Александър Хрусанов, Жени Божилова. Има и второ социалистическо поколение – това на Александър Шурбанов, Аглика Маркова, Рада Шарланджиева, Мариана Мелнишка, Людмила Харманджиева, Огняна Иванова, Жечка Георгиева, Правда Митева. То се заражда някъде в средата на 70-те, разгръща се през 80-те и е почти единственият колективен носител на високи преводачески умения по време на културния срив през 90-те години.

Да, имам дефиниция, която визира и превода на поезия, не само на прозата. Пояснявам това, защото около превода на поезия изобилстват разни афоризми, пълни със самодоволно невежество – от типа на „Поезията е това, което се губи в превода“ или „Преводът е или хубав, или верен“. Глупости. Тези хора мислят за превода в параметрите на елементарната математика – един вид, има едни сто процента на текста и те са съвкупом смисъл и стил; ако увеличиш откъм смисъл, намаляваш стила, ако заложиш на стила, спада смисълът. Преводът си има своя математика, по-висша. Истинският преводач винаги гони двестата

процента на оригинала – сто процента смисъл, сто процента стил. При поезията това е граница, която трудно се достига, особено в класическата форма, но всяко доближение до предела на двестата процента – да речем, всичко над сто – е вече изкуство.

Въобще, всичко видимо на този свят, всяко тяло или вещь, е затворено в рамките на стоте си материални процента. От стотния нататък започва духът. Започва изкуството в изкуството.

– *С какво се отличава начинът на превеждане на класиката преди и сега? Може ли да говорим за съществуване на модел, матрица, който днешните преводачи просто възпроизвеждат или преодоляват?*

– Особена приемственост не виждам. Връзката между новите и старите преводачи се скъса, къде поради политическите промени, къде поради технологичните трансформации на информационните носители, къде поради пазарната логика на издателската практика. 90-те години бяха пълен срив, с инцидентни изключения. От издателствата масово наемаха за преводачи разни студенти първокурсници, които се задоволяваха и със съвсем скромни хонорари. Уви, тази тяхна „скромност“ беше скромност и по отношение на компетентността. Тя роди преводни бисери, които още дълго ще хвърлят сянка върху професията на художествения преводач в България.

Но през последните десетина години качеството на превода отново стана важно. Зароди се новата преводаческа вълна, за която вече говорих.

– *Сянката на големите авторитети от „старата школа“ – Марко Минков, Руси Русев, Любомир Огнянов-Ризор.*

– Е, тази група е сложна за обобщаване, освен в най-широките рамки на названието „авторитети“. Марко Минков, големият наш учен – англицист и доайен на катедра „Английска филология“ в Софийския университет, никога не е превеждал, защото българският му език беше по-слаб от английския. Огромен капацитет. С него се разминах, когато бях студент в трети курс. Тъкмо в учебната програма дойде историческата граматика, най-ужасният за мен предмет, където нямаше друга библия освен неговия учебник, и той се пенсионира. Голям късмет беше. Тогава мразех лингвистиката, мозъкът ми отказваше да запаметява лингвистична материя. Ако не беше се пенсионира Марко Минков, сигурно до ден-днешен щях да си стоя студент в трети курс английска филология.

Вече извън шегата, тази група не е получила и досега подобаващо на капацитета ѝ признание. Всички те са стара школа интелектуалци, които

социализмът успя да свие в някакви удобни за себе си рамки, а постсоциализмът, поради културното си плиткоумие, съвсем ги изтри от паметта си. По принцип днешното време удари много силно стария режим за производство на авторитети и почти го разби. Но хората в крайна сметка си остават в историята с това, което са направили. Професор Руси Русев е голям лексикограф и има солиден принос в съставянето на първия голям английско-български речник. Наследството от професор Минков е още повсестранно и дълбоко. В тежкия за всяка сериозна наука социалистически период той съумя да съхрани и до голяма степен да пренесе „старите“ академични ценности, сериозните критерии за ерудиция, компетентност и проучвателна методология. Автор е на авторитетни учебници по история на английската литература, английска историческа граматика, английска фонетика, на изследвания, приноси за световното шекспировзнание. Без сам да е превеждал, както вече споменах, той се осъществява като „преводач“ в един по-широк смисъл, в плана на средновековната формула “translatio studii et imperii”, т. е. като „преносител“ на жизненоважно знание от една епоха в друга.

– *Днешните преводачи и изследователи на Шекспир и на английската поезия?*

– Малко сме и винаги сме били малко. В този смисъл едва ли можем да говорим за поколения. Преводът на английска поезия по-скоро е един широк салон, в който отделни фигури периодично влизат и излизат. Последното хубаво постижение в жанра, което съм чел, е нонсенс-поемата на Луис Каръл „На лов за Снарк“, преведена от Кристин Димитрова.

– *Какво от английската класика би трябвало още да бъде преведено?*

– Преди 1989 г. ми беше по-лесно да отговоря на този въпрос. Сега ми е трудно. Не защото междуременно се преведоха много неща, а защото самата функция и предназначение на художествения превод се поизмениха донякъде. През социализма не се очакваше читателят да знае чужди езици, особено „западни“, макар че в редица от по-големите градове още тогава имаше езикови гимназии. Но културата ни беше свита в родното, а преводът от английски играеше просветителска роля – запознаваше читателя с шедьоври на английската и американската литература, които той не би могъл да прочете в оригинал. Тази роля е валидна и днес, но енергията, вложена в нея, е спаднала доста. След края на социализма България се отвори за света и се интегрира в него. Владееенето на чужди

езици и най-вече на английски се превърна в норма, а не остана изключение, както преди това. Преводът вече не е рядко изкуство, а по-скоро практикуване на професионално умение. Разбира се, изключения има много, но тенденцията върви напред. За това спомага и развитието на интернет, който в момента е най-обемистата информационна база от всякакъв характер, включително и справочно-речникова.

– *Ти се занимаваш с рецепцията на английската литература в България, имаш книга за Дикенс и рецепцията му у нас. До каква степен българската литература се е повлияла през годините от британската литература?*

– Много по-слабо, отколкото от руската, френската и немската, но с едно ярко изключение – популярно-реалистичният им роман от началото на XX век в лицето на писатели като Джон Голзуърди, Хю Уолпоул и Арчибалд Кронин. Те упражняват подчертано влияние върху фоновата култура на първото социалистическо поколение български писатели. По-късно, през 60-те години, става модна американската литература, която оказва нормативно въздействие върху „следаприлската“ белетристична вълна. Имам предвид автори като Хемингуей, Фокнър, Стайнбек.

– *До каква степен заниманията ти с английска литература оформиха и твоя стил на мислене – иронично-парадоксален, диалогичен и в същото време остро полемичен?*

– Ами, не знам. Това нека други го кажат. Но съм дълбоко благодарен на образованието, което получих и което сега се старая да давам на студентите си. „Английска филология“ винаги е умеела да култивира у студентите две умения, които иначе не падат от небето – да се превежда и да се коментира аналитично даден текст. Гордея се, че съм минал тази школа.

– *Съществуват ли канони в превода? Как преводът канонизира дадена литература, автор, текст – до каква степен той го прави достояние или го фалифицира?*

– Преводът е скритото сърце на оригинала. За нашата християнска цивилизация няма по-универсално важна книга от латинския превод на Библията, тъй наречената Вулгата от IV век. От нея тръгват всички останали преводи на национални езици. Но нека се прехвърлим на родната традиция. Щеше ли да съществува „Под игото“, ако Вазов не беше „превеждал“ композиционни похвати и стилови украси от Виктор Юго и Йожен Сю? Блестящата форма в поезията на Смирненски се дължи

основно на музикалното му ухо, разбира се, но това ухо е извлякло повечето си композиционни идеи от поезията на Едгар По във версията на Георги Михайлов.

Това е светлата страна във въздействието на превода в глобален план. Но има и тъмна страна, която се откроява особено ясно напоследък вследствие бюрократизацията на преводния обмен в рамките на Европейския съюз. Превеждат се на всевъзможни езици книги, които са били открити изцяло по бюрократична линия, не са разчитали за реализацията си на читателска публика и обикновено не заслужават кой знае колко да бъдат четени. Много посредствен брак тече по тези коридори на обмен. А има и една допълнителна беда. Когато превежда посредствена книга, добрият преводач я подобрява, съзнателно или несъзнателно, вдига ѝ стила, оправя ѝ глупостите. Така полака-лека се изкривява пространството на европейската литература, създава се грешна представа за постиженията в отделните национални литератури, подменят се йерархиите между доброто и лошото в тях, между високото и ниското.

– *Дали художественят превод не е и форма на йерархизиране на ценностите в една литература?*

– О, да, много често. Особено в малки национални култури като нашата. Когато даден автор започне да се превежда системно, той става моден и започва да влияе по един или друг начин върху литературната съвременност. В първата половина на ХХ век такива модни автори са били Лев Толстой, Кнут Хамсун, Луис Бромфийлд, Джон Голзуърди.

– *Превеждал си Силвия Плат, Йейтс, Тед Хюз, Дъглас Дън и др. Какво в тях те привлече, имаш ли любим автор и превод?*

– Силвия Плат ми е по-стара любов. Йейтс и Тед Хюз са ми любимци и досега. Те са големи поети. А че са големи, се познава по това, че всеки от тях е не само автор на великолепни стихотворения като за антология, но и че си има своя поетична призма, през която чете съвремието си, както непосредственото, така и историческото.

– *Какво мислиш за критиката на превода? А за теорията му? Смяташ ли, че с четене на теория можеш да станеш преводач?*

– Теорията на превода е всъщност философия на превода и няма за цел да учи хората как се превежда. Хората се учат по учебници. Интересно, стане ли дума за „теория“ или „критика“, недоразуменията са безбройни. Мнозина например смятат, че попрището „литературен критик“ означава да пишеш рецензии за разни книги. И не им идва наум, че Кантовата

„Критика на чистия разум“, меко казано, не е рецензия на психологически справочник.

– *Какво сравнява сравнителното литературознание?*

– Сравнява различни произведения, различни национални литератури, различни периоди в историята на националните литератури. То не е стриктна научна дисциплина, а свободно научно поле, което стимулира литературната комуникация между нациите и националните култури.

– *Ментори, просветители, цивилизатори, колонизатори ли са преводачите, или са просто преносители на чуждото в своето?*

– Преносители. Но не „просто“. Това е голяма мисия. Преводачите на художествена литература не се занимават само с това да превеждат чужди книги. Те въвеждат чужди култури в собствената, правят ги по-близки, по-усвоими. И систематично, макар и несъзнателно, всеки в своята стая, език и национална култура, работят за уеднаквяването на знанията и ценностите на цялото човечество. Те са строителите на утрешната единна земна нация.

– *Как родното „присвоява“, „усвоява“ чуждото на своя почва? И каква е картината, която вижда в огледалото? Доколко образът в него е истински, а не отразен?*

– „Родното“ винаги действа егоистично и капризно спрямо „чуждото“ и прави каквото си иска с него. Във викторианска Англия Едуард Фицджералд превежда свободно Омар Хаям с идеята, че придава цивилизован гланц на една все още дива и примитивна поезия, каквато според него е била източната. Преводите му днес фигурират в антологиите като негова авторска поезия. У нас пък Дикенс се превежда сериозно едва през социализма. Преди това той се появява на български предимно в детски адаптации – в ролята горе-долу на един стар и мъдър чичко, който обича децата и затова им преподава уроци по семеен морал. Такъв е резултатът, защото, ако изрежеш от Дикенс сложните внушения, описания и характеристики, му отнемаш целия разказвачески дар и му оставяш само сантиментите и поуците. Все едно роман да свиеш до басня.

– *На какво е осъден всеки превод?*

– На неминуемо остаряване. Преводаческият труд е благороден – той включва и себеотрицанието като насъщна своя черта.